

УДК 378.016:81'243:371.133

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

Н.В.Добіжа

Анотація. У статті розкривається роль педагогічної практики у формуванні комунікативної компетентності вчителя іноземної мови; розглядаються цілі, завдання, функції педагогічної практики.

Ключові слова. Професійна діяльність, комунікативна компетентність, педагогічна практика, педагогічне спілкування, комунікативні вміння, психологічні та комунікативні бар'єри.

Анотация. В статье раскрывается роль педагогической практики в формировании коммуникативной компетентности учителя иностранного языка; рассматриваются цели, задачи, функции педагогической практики.

Ключевые слова. Профессиональная деятельность, коммуникативная компетентность, педагогическая практика, педагогическое общение, коммуникативные умения, психологические и коммуникативные барьеры.

Annotation. In this article the role of pedagogical practices for communicative competence of teachers of foreign languages is examined. For this purpose, the goals, objectives, functions of the pedagogical practices are considered and it is described how they are implemented in order to create the communicative competence of future teachers of foreign languages.

Keywords. Professional activities, communicative competence, pedagogical practices, pedagogical communication, communication skills, psychological and communication barriers.

Актуальність дослідження. Успіх у професійній діяльності педагога визначається його здатністю використовувати знання та власний життєвий досвід для орієнтації у різноманітних ситуаціях спілкування, ефективно взаємодіяти з навколишнім середовищем на основі розуміння себе та інших, адекватно оцінювати власний психологічний потенціал та потенціал учнів, налагоджувати контакти з дітьми та регулювати комунікативні дії. Мова йде про комунікативну компетентність вчителя – здатність встановлювати й підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування [8].

Наші спостереження під час педагогічної практики студентів IV курсу інституту іноземних мов виявили найбільш характерні труднощі у формуванні комунікативної компетентності майбутнього педагога, зокрема:

– при встановленні контакту з групою 51,2% студентів не вміють використовувати власну мімічну,

пантомімічну виразність для доцільної само презентації, не контролюють свій внутрішній стан (хвилювання, розгубленість, сором'язливість, невпевненість в собі тощо);

- при використанні різноманітних режимів роботи в процесі навчання у 25,8% студентів відсутні навички управляти іншомовною діяльністю в багатоступеневому режимі типу педагог–учень–група учнів та логічно переходити від однієї навчально-комунікативної задачі заняття до іншої;

- при здійсненні індивідуального підходу 37,5% студентів не враховують вікові та індивідуальні особливості учнів, їхні інтереси, схильності, не вміють "обіграти" актуальну інформацію, пов'язану з навчальною та позанавчальною діяльністю учнів;

- при організації рольового спілкування 29,4% студентів, які проходили педагогічну практику, не вміють створити в учнів психологічну та методичну готовність для виконання ролі;

- при використанні дидактичних матеріалів 38,5% майбутніх педагогів не вміють здійснювати профілактику навчальних труднощів за рахунок індивідуалізації та диференціації завдань; неспроможні своєчасно включатися в розмову з учнями для того, щоб поставити пряме запитання, підказати);

- при стимулюванні учнів на власне висловлювання, ініціативну постановку питань, участь у полеміці 48,3% студентів не використовують відповіді учнів як основу для подальших дій; не вміють методично правильно реагувати на помилки в мові.

Як стверджують В.О.Сластьонін, Л.О.Хомчишина, Л.О.Хомич, Н.В.Казакова, саме в процесі педагогічної практики спираючись на теоретичні знання можливо подолати наявні труднощі у спілкуванні та розвинути комунікативну компетентність.

Мета статті: розкрити роль педагогічної практики у формуванні комунікативної компетентності як важливої складової професійної підготовки майбутнього вчителя.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. Питання організаційно-методичного забезпечення педагогічної практики розробляють Н.В.Казакова, Г.Г.Кіт, Л.О.Хомич.

Проблемі різних аспектів комунікативної компетентності присвячені роботи Ю.М.Жукова, Л.О.Петровської, Є.В.Сидоренка, О.І.Муравйової, І.В.Макарівської та ін.

Технології розвитку комунікативної компетентності вчителя іноземної мови дослідили М.М.Забродський, О.М.Остроумова, М.О.Коць та ін.

Виклад основного матеріалу. Щоб розкрити роль педагогічної практики у формуванні комунікативної компетентності майбутнього вчителя, варто розглянути сутність педагогічної практики, її принципи, функції. У науковій літературі педагогічну практику розглядають як складову навчального процесу, одну із форм практичної підготовки майбутніх фахівців. Вона виступає як основа пізнання, доповнює та узагальнює теоретичні надбання студентів, забезпечує практичне засвоєння закономірностей, принципів професійної діяльності, володіння методами планування, організації та виконання [7].

Педагогічна практика, на відміну від теоретичного навчання з його величезним науковим потенціалом, характеризується конкретністю, доповнює та узагальнює теоретичні знання, підводить до аналізу наукового пошуку та узагальнення педагогічного досвіду, розкриває значущість професії, формує необхідні професійні уміння і навички, зміцнює позитивні мотиви навчання у вищому навчальному закладі.

Проблемі педагогічної практики присвячено низку досліджень. Ще К.Д.Ушинський зазначав: "метод викладання можна вивчити з книг або із слів викладача, але набути вміння користуватися цим методом можна тільки завдяки тривалій практиці" [15, 219]. У свій час педагог П.П.Блонський писав: "педагогіці неможливо навчити книгами й книгами... Також необхідна практика, але не та, яка копіює, а творча і свідомо" [6, 165].

З.А.Абасов вбачає роль педагогічної практики в тому, що студенти отримують можливість "приміряти на себе роль учителя", тобто відбувається самодіагностика професійної придатності, що в подальшому вплине на усю майбутню кар'єру учителя [2].

Роль педагогічної практики у формуванні комунікативної компетентності визначається її функціями. Науковці класифікують їх як освітні, розвивальні, виховні, діагностичні (О.О.Абдуліна) [3]; адаптаційні, навчальні, діагностичні, виховні, мотиваційно-стимулюючі (Ю.К.Бабанський) [4], інтегративні (З.І.Васильєва) [7].

У сучасних дослідженнях триває теоретичний аналіз і осмислення категорії "комунікативна компетентність", розширюється її змістовне наповнення. Якщо до недавнього часу досить поширеним було визначення комунікативної компетентності як «сукупності навичок і вмінь, необхідних для ефективного спілкування» [8], то нині ця категорія розглядається значно ширше і включає в себе ще й особистісний аспект. Проте до цього часу немає однозначного погляду на змістовне наповнення даного поняття, на те, чим є комунікативна компетентність: здатність, властивість, сукупність знань, умінь і навичок.

При спробі виділити структурні компоненти комунікативної компетентності ми стикнулися з відсутністю єдиного підходу до даної проблеми. Автори виділяють такі компоненти комунікативної компетентності: знання та вміння (Петровська, 1989); знання, уміння, навички та способи (Мітіна, 2004.; Макарівська, 2003); знання, уміння, позиції, якості (Маркова, 1993); комунікативні здібності, комунікативні вміння та комунікативні знання, адекватні комунікативним завданням і достатні для їх розв'язання (Сидоренко, 2003); комунікативну спрямованість, комунікативну інформованість (знання, вміння, навички), комунікативні здібності. (Попова, 2003); сукупність знань, умінь і диспозицій (установок і ціннісних орієнтацій) (Жуков, 2003); когнітивні (орієнтованість, психологічні знання і перцептивні здібності), емоційні (соціальні установки, досвід, система ставлень особистості) і поведінкові (уміння і навички) складові (Макарівська, 2003.); поведінкові, афективні, когнітивні, регулятивні, інформаційні складові (Буртовий, 2004); понятійно-операційний блок (знання й уміння) та особистісний (якості, позиції) (Нестерова, 2007).

Найбільш вдалим, на наш погляд, є визначення комунікативної компетентності, яке розглядається як здатність особистості застосувати у конкретному спілкуванні знання мови, способи взаємодії з навколишніми і віддаленими людьми та подіями, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями [1].

Якщо розглядати роль педагогічної практики у формуванні комунікативної компетентності майбутнього педагога, то вона простежується крізь призму її цілей, завдань, змісту та результатів. У загальній меті педагогічної практики – формування професійної компетентності – виокремлюється її складова – комунікативна. А звідси випливають завдання:

- вміння оперативно організувати початковий контакт з класом;
- виробляти вербальні та невербальні вміння;
- впливати на школяра з метою виховного впливу;
- долати психологічні бар'єри;
- переходити від організаційних процедур до ділового та особистісного спілкування;
- розуміти внутрішній стан учня;
- викликати відповідні емоції в учасників спілкування;
- проводити самооцінку педагогічного спілкування.

Розкриємо процес реалізації цілей і завдань педагогічної практики з метою формування комунікативної компетентності майбутніх учителів іноземної мови. Формування комунікативної компетентності у студентів-практикантів здійснюється головним чином в процесі організації безпосереднього спілкування з учнями. Ефективність цього процесу залежить від застосування різноманітних форм та засобів у навчальній діяльності, що сприяє розвитку творчого потенціалу вчителя, активізує його пізнавальну активність, вимагає від учителя рішучості, активності, обізнаності, мобільності та гнучкості.

Організаційний етап уроку є надзвичайно важливим, адже з перших хвилин створюється психологічний мікроклімат у класі, налагоджується зворотній зв'язок, задається темп роботи, мобілізується увага учнів, відбувається педагогічно доцільна самопрезентація особистості вчителя й учнів. Майбутньому учителеві необхідно налаштуватися на відповідні відносини з учнями, тобто вступати в комунікацію, пам'ятаючи про те, що саме він демонструє їм готовність і бажання спілкуватися. Результативність спілкування багато в чому залежить від уміння вчителя встановлювати зворотний зв'язок з учнями. Він у реакції учнів на сприйняту інформацію: емоційний "сплеск" на обличчях дітей, відчуття задоволення, їхні відповіді під час уроку. Зворотний зв'язок стимулює дії вчителя, спонукає до корекції навчання та поведінки учнів, сприяє переходу монологу в діалог.

На етапі організації спілкування реалізовується афективна функція спілкування, яка полягає в емоційній стимуляції, розрядці, психологічному комфорті й контролі за афектами. Починати урок іноземної мови дуже корисно звуковою зарядкою і скоромовками. Це сприяє кращому засвоєнню фонетики. Рекомендується виконувати такі вправи перед кожним заняттям і використовувати при цьому маленьке дзеркальце, що дозволить спостерігати за мовленнєвою роботою. Націлення майбутнього педагога на вибір прийомів навчання з метою налагодження контакту сприяє виробленню умінь створювати належний емоційний, психологічний фон заняття.

Наведемо приклад скоромовки із книги О.Левко *I like English* (1 частина) [9]. Вона представлена тут з кумедними картинками, що підвищить інтерес учня до її сприйняття. Закріпити вимову звуків допоможе таблиця:

- / i / ship, six, fish, pig, sister, skip, drink, sing, milk, pink
- / i : / sheep, tree, meat, beet, cheese, see, eat, sleep, tea, see
- / ? / Cup, uncle, duck, sun, mother, jump, run, plum, bus

/ a :/ park, bath, car, grass, star, arm, scarf, father, vase
 /? / Dog, frog, box, block, shop, fox, forest, socks, body
 /? :/ Ball, four, small, fork, saucer, door, draw, horse
 / u / put, wolf, cook, good, look, football, foot, book
 / u :/ boot, two, spoon, pupil, soup, juice, afternoon, blue

Вибір скоромовок залежить від тих труднощів, які виникають в учнів при опануванні англійською фонетикою, від рівня учня і від теми уроку. Потреба учнів старших класів у фонетичній зарядці не менша ніж у дітей молодшого шкільного віку. Вони соромляться своєї вимови і з цієї причини виникає страх висловлюватися. Скоромовки в таких випадках можуть допомогти поліпшити інтонацію, вимову, прискорити темп мовлення. Вони посприяють більш чіткій вимові як майбутнього учителя, так і учня.

Надзвичайно висока роль застосування на уроках іноземної мови фразеологічного матеріалу. Різноманіття прислів'їв і приказок дозволяє успішно використовувати їх на різних етапах заняття, на всіх ступенях навчання з різним рівнем мовної підготовки учнів. Наприклад, для активізації граматичних конструкцій з безособовим займенником *es* використовуємо приказку типу «*Es ist noch kein Meister vom Himmel gefallen*»; з неозначено-особовим займенником *man* – «*Man soll den Tag nicht vor dem Abend loben*»; з дієприкметником *Passiv II* – «*Aufgehoben ist nicht aufgeschoben*» тощо.

Ігрові прийоми і творчі завдання допомагають не тільки збільшувати запас вивчених прислів'їв, але й активізувати роботу учнів.

Наведемо декілька з них:

1) Порівняйте прислів'я рідної мови з прислів'ями німецької мови і скажіть, що, на вашу думку, об'єднує ці прислів'я і в чому їх відмінності.

2) Підберіть до даного тексту (картинки) відповідне прислів'я.

3) Напишіть твір до прислів'я (заздалегідь змінивши прислів'я).

z. B. : *Machen Kleider Leute ?*

Macht Liebe blind ?

4) Спробуйте зобразити прислів'я за допомогою міміки і жестів.

5) Закінчить прислів'я і так далі.

Таким чином, прислів'я і приказки відіграють важливу роль в інтенсифікації навчального процесу, дозволяють в ігровій формі тренувати граматичний матеріал і лексику.

На наш погляд, особливе місце на сучасному уроці іноземної мови має бути відведене діалогічній взаємодії суб'єктів навчального процесу, оскільки в діалозі реалізуються комунікативні вміння студентів-практикантів та учнів. Навчання вмінню вести діалог є одним з найскладніших завдань, що постають перед вчителем іноземної мови. При навчанні діалогу йому необхідно враховувати об'єктивні та суб'єктивні чинники, маючи за мету перейти від поширеної практики заучування соціально обумовлених діалогічних кліше до моделювання ситуацій живої мови [11].

При організації діалогічної взаємодії суб'єктів освітнього процесу ми використовували ряд комунікативно-орієнтованих методів. Як відмічає Є.І.Пассов, метою цих методів є організація процесу навчання, адекватного процесу комунікації [12]. Для комунікативно-орієнтованих методів стратегічною ідеєю є комунікативне навчання. Згідно поглядів М.Г.Романцева, комунікативність розвивається на основі товариськості, закріплюючись у поведінці, і є передумовою для формування таких якостей особистості, як спрямованість на спілкування, інтерес до людини, соціальна перцепція, рефлексія [14].

Методи, які ми пропонуємо використовувати студентам під час педагогічної практики, спрямовані на забезпечення майбутніх вчителів іноземної мови професійними комунікативними вміннями (лінгвістичними, міжкультурними та соціально-психологічними), і створюють практичний компонент професійної комунікативної компетентності.

У процесі лінгвістичної підготовки ми використовуємо вправи для тренувань передачі сприйнятого повідомлення – переказ і вербалізацію. На практиці реальної комунікації виділяються три рівні складності відповідних способів передачі повідомлення: продуктивний (вигляд сприйнятого повідомлення – сюжетна картина, фотографія і т.д., спосіб передачі повідомлення – вербалізація), репродуктивний (спосіб сприйнятого повідомлення – розповідь, спосіб передачі повідомлення – переказ) і продуктивно-репродуктивний (вигляд сприйнятого повідомлення – фільм, епізод з життя і т.п., спосіб передачі повідомлення – вербалізація, переказ) [13].

Продуктивний спосіб передачі форми спілкування виражається у вправах вербалізації. Вербалізація – це передача в вербальній формі повідомлення, сприйнятого в ілюстративній формі. Ілюстративна форма повідомлення припускає при передачі сенсу і змісту самостійний вибір мовцем необхідних мовних засобів.

Також для організації діалогічної взаємодії учнів ми пропонуємо студентам-практикантам

використовувати прийом автентичного спілкування. Автентичне спілкування здійснюється, коли учні намагаються висловитися від першої особи. Їм пропонується тема, і кожен з учасників спілкування може в довільній формі висловлюватись з даної теми. При такій організації спілкування учень має можливість реалізувати власний комунікативний потенціал, прагне до того, щоб його зрозуміли, і поводитись так, наче він опинився сам на сам з носієм мови, що вивчається.

У процесі автентичного спілкування діяльність учителя спрямована на мовну активність учня. Іноді участь вчителя в бесіді обмежується запитаннями до учнів, що вимагають імпровізованої відповіді, або залучають учнів до нової мовної ситуації. Під час автентичного спілкування викладач не виправляє помилки учня. Вони обговорюються після завершення спілкування.

Однією з ефективних методів навчання є гра. Гра – особливо організоване заняття, що вимагає напруги та емоційних і розумових сил. Гра вимагає прийняття рішення, викликає бажання працювати. Гра загострює розумову діяльність учнів. Відчуття рівності, атмосфера радості, посильність завдань – все це дає можливість їм подолати сором'язливість, невпевненість, скутість тощо. Непомітно засвоюється мовний матеріал і виникає відчуття задоволення. Вміле застосування ігрових форм навчання робить стиль спілкування учителя справді індивідуальним та неповторним.

Учитель, який вправно та ефективно застосовує вищезазначені форми роботи з учнями, може повною мірою усвідомити себе в професійній ролі, оцінити власні можливості, переваги та недоліки комунікативного аспекту педагогічної діяльності.

Окрім того, використання фольклорного матеріалу, ігрових форм навчання сприяють не лише розвитку пізнавальної активності учнів, а й подоланню психологічних бар'єрів у спілкуванні.

Такі бар'єри долаються зокрема:

- точністю мовного вислову;
- оптимальною інтонацією;
- вибором максимально зрозумілих слів;
- своєчасним уточненням думки співрозмовника.

Якщо клас не готовий слухати, то треба скористатися засобами фокусування уваги:

- цікава тема;
- формування єдиного оптичного каналу (різкий жест, незвичайний предмет, контрастність того, що пред'являється);
- різка зміна основних характеристик мовлення (сила голосу, темп мови, інтонація, ініціація діалогу);
- дискусійна думка, актуальна для учнів.

Вчитель може підпорядкувати емоції пасивних в діалозі учнів загальному експресивному настрою, створеному мистецтвом педагогічної мовної дії. Для цього необхідно:

- мати при собі цікаві факти;
- сенсаційні цифри;
- проблеми, що цікавлять аудиторію, повідомлення яких створює такий настрій;
- не припускати невербальних помилок.

Про наявність у вчителя іноземної мови професійної комунікативної компетенції свідчить його дотримання етикету навчального заняття, знання найголовніших «не можна»:

- змінювати характер спілкування з учнем залежно від його рівня підготовки;
- робити зауваження у вигляді довгих структур, які відволікають клас від змісту уроку;
- дорікати учням за їхні недоліки, які вони не в змозі виправити самостійно, тим більше перетворювати їх на об'єкт глузування;
- демонструвати невдало виконані завдання учнів, вказуючи їхні прізвища;
- виставляти учням оцінки, не обґрунтувавши їх;
- формувати негативну установку учня щодо його рівня знань, умінь;
- вимовляти слова вітання, прощання без інтонації, ігнорувати думки, побажання учнів;

А.Ф.Коні: «Краще нічого не сказати, ніж сказати ніщо» – економте слова і жести; кожна фраза, сказана вчителем, повинна мати сенс і мету; ми повинні навчитися цінувати її.

Отже, у формуванні комунікативної компетентності майбутнього педагога визначальна роль належить педагогічній практиці, оскільки вона розглядається як компонент загального змісту освіти, орієнтований на сучасні вимоги до педагогічної професії вчителя, в яких однією із ключових є наявність вмінь налагоджувати контакти з учнями, долати психологічні бар'єри, вводити особистісні аспекти у спілкування з дітьми, використовувати вербальні та невербальні засоби взаємодії тощо. Під час практики проходить апробація власних здібностей і можливостей майбутнього педагога, зокрема формується індивідуальний стиль спілкування; виробляється творчий, дослідницький підхід до професійної діяльності, зокрема комунікативної.

Література

1. Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження державного стандарту початкової загальної освіти» від 20.04.2011 № 462.
2. Абасов З.А. Роль педагогической практики студентов в их профессиональном становлении / Зейнутдин Абасович Абасов // Социол. исслед.- 2002. – № 3. С. 94–96.
3. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: Для пед. спец. высш. учеб. заведений / О.А. Абдулина // 2-е изд., перераб. и доп.– М.: Просвещение.– 1990.– С. 40-141.
4. Бабанский Ю.К. Оптимизация педагогического процесса: в вопросах и ответах : научное издание / Ю. К.Бабанский // Киев : Радянська школа. – 1982. – С. 198.
5. Библиотечный каталог российских и украинских диссертаций [электронныйресурс] / Нестерова И.Н. Формирование коммуникативной компетентности студентов педвуза средством решения ситуативных коммуникативных педагогических задач: Автореф. дис. канд. псих наук. – Санкт-Петербург. – 2007. Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/formirovanie-kommunikativnoi-kompetentnosti-u-studentov-pedvuza-sredstvom-resheniya-situativ>
6. Блонский П.П. Мои воспоминания / Павел Петрович Блонский // Москва.- 1971.- С. 170.
7. Васильева З.И. Педагогическая практика важнейшее звено в системе подготовки учителя / З.И. Васильева // Москва: Сов.педагогика. – 1982.– А 7.– С. 63-67.
8. Жуков Ю.М. Диагностика и развитие компетентности в общении / Ю.М. Жуков, Л.А. Петровская, П.В. Растяников. – М. – 1990. – С. 372.
9. Левко Е. I love English (Я люблю английский) / Елена Левко // Книга 1. – Из.-во Норинт. – 2004. – С. 64.
10. Маркова А.К. Психология труда учителя: Кн. для учителя / А.К. Маркова // М.: Просвещение. – 1993. – С. 192.
11. Мильруд Р. П. Современные концептуальные принципы коммуникативного обучения иностранным языкам / Р.П. Мильруд, И.Р. Максимова // ИЯШ. – 2000. – № 4. – С. 9 – 16
12. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению / Ефим Израелевич Пассов // 2-е изд. – М.: Просвещение. – 1991. – С. 223 .
13. Пассов Е. И. Статус пересказа как упражнения для обучения говорению // Методология методики: теория и опыт применения / Е.И. Пасов, Кунин В.И. // Липецк: РИЦ ЛГПУ. – 2002. – С. 175-180.
14. Романцев Г.М. Теория и практика профессионально-педагогического образования. Т. 1 : [коллективная монография] / Г.М. Романцев [и др.] ; под ред. Г.М. Романцева // Урал. отд-ние Рос. акад. образования, Рос. гос. проф.-пед. ун-т. – Екатеринбург : Издательство РГППУ– 2007. – С. 304.
15. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: В 6 т. Т. 5 / Костянтин Дмитрович Ушинський //Сост. С.Ф. Егоров. – М.: Педагогика. – 1990. – С. 528
16. Jon R. Stone. The Routledge Book of World Proverbs. – Routledge. – 2000. – С. 545.